

Сагынбай кызы Н.

АЗЫРКЫ МЕЗГИЛДЕГИ КЫРГЫЗСТАНДЫН МАЛ ЧАРБАСЫ ЖАНА АНДАГЫ ПРОБЛЕМАЛАР

Сагынбай кызы Н.

ЖИВОТНОВОДСТВО КЫРГЫЗСТАНА В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ И ЕЕ ПРОБЛЕМЫ

Sagynbai kyuzy N.

THE LIVESTOCK SECTOR OF KYRGYZSTAN AT THE PRESENT TIME AND ITS PROBLEMS

УДК:336/89:01

После обретения независимости в 1991 году, за годы реформ общее поголовье овец в республике, содержащейся 9,5 миллиона. 95% результатов в сельском хозяйстве был взят из овцеводства. В настоящее время овец и коз, 4, 5 млн., рогатые животные 1170 тысяч и 355 тысяч лошадей в республике.

After the Independence in 1991 during the years of reform total number of sheep in republic contained 9,5 million. 95% of outcome in agriculture was taken from sheep breeding. Nowadays sheep and goats are 4, 5 million, horned animals are 1.17 million, and horses are 355,000 in republic.

Кыргызстан үчүн мал өстүрүү башкы социалдык-экономикалык мааниге ээ. Мал өстүрүүнү өнүктүрүү жаратылыш климатына жана жайыттардын көбүнө байланыштуу. Кыргызстандын экономикасынын негизин түзгөн айылчарбасын өнүктүрүү зарыл.

Кыргызстанда 1991-жылдан баштап жер жана агрардык реформасы жүргүзүлө баштаган. Себеби мурдагы колхоз-совхоз системасы өздөрүнүн мүмкүнчүлүктөрүн толук пайдаланып бүткөндүктөн 80-жылдары эле алардын көбү жан бактылык мүнөздө болуп калышкан. Алардын мамлекетке карызы жылдан жылга өскөн. Ошондуктан айыл чарбасын рынок экономикасына өткөрүүгө туура келген. Жаңы агрардык саясат боюнча колхоздорду, совхоздорду, фермердик чарбаларды, арендалык, кооперативдик чарбалардын бирдей иштешин камсыз кылуу; өткөөл мезгилде тамекиге, пахтага, этке, жүнгө, жашылча-жемишке, мамлекеттик монополияны сактоо; айылда майда бизнести, ишкердүүлүктүн бардык тармактарын ар тараптан өркүндөтүү каралган.[1]

Реформаны акырындык менен, жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү, элдин мүдөөсүн, даярдыгын эске алуу менен жүргүзүү агрардык саясаттын негизги милдети эле. Адегенде экономикалык жактан өтө начар колхоз, совхоздордун жерлерин алып мураска калтыруу укугу менен дыйкандарга берүү, дыйкан чарбаларынын кеңири тармактарын түзүү каралган.

Реформанын жүрүшүндө бир катар кемчиликтерге орун берилип, айрым чарба жетекчилери тарабынан «Жеркодекси», «Жер реформасы», «Дыйкан чарбалары жөнүндөгү» мыйзамдар одоно бузулган. Айыл чарбасынын материалдык-техни-

калык базасын талап-тоноого жол берилген. Натыйжада Кыргызстандын айыл чарбасынын негизин түзгөн мал чарбачылыгындагы абал начарлап кеткен. 1992-жылга чейин республиканын айыл чарбасынын кирешесинин 35 пайызын кой чарбасы берген. Бийик тоолуу райондордун кирешелеринин 95 пайызы да ушул кой чарбасынан алынчу. Реформа жылдарында республикадагы койдун башы кескин азая баштаган. 1994-жылы январда республиканын бардык чарбаларында 7,5 млн баш кой калган. Ал эми 1995-жылы январга карата алардын саны 4,5 млн башка азайган. Кой тирүү товарга, ал тургай товарлардын эквивалентине айланып, күндөлүк керектелүүчү товарларга алмашыла баштаган.[2]

Асыл тукум чарбаларын түзүү жана алардын жүргүзгөн иш аракеттери боюнча 2009-жылы 27-апрелде №133 Кыргыз Республикасынын мал чарбасында тукумун көбөйтүү иштери жөнүндөгү мыйзамына ылайык айыл чарба малдарынын жаны тукумдарын, түрлөрүн жана багыттарын сактоого жана сапатын жакшыртууга багытталган зоотехникалык, генетикалык жана уюмдаштыруу чарбалык иштерди жөнгө салып келет. Айыл чарбасындагы малдын кунарлуулугун жогорулатуу бүгүнкү күндүн талабы. Кунарлуу пародадагы малды өстүрүүчү атайын чарбалар агрардык тармагы өнүккөн мамлекет үчүн керек. Ошондуктан мурдагы мезгилдеги асыл тукум мал чарбачылык багытындагы агрофирмалардын чоң тармагын, кайрадан калыбына келтирүү зарыл. Эгемен Кыргызстандын айыл чарбасын реформалоонун натыйжасында жаңы өндүрүштүк системалардын пайда болушу малчарбасынын түзүмүн өзгөртүп, малдын санын азайтып, азыктуулугун төмөндөтүп жиберген. Бирок, кийинки жылдардагы айыл чарбасын колдоо боюнча жүргүзүлгөн иштердин натыйжасында мал чарбасында жылыштар байкалууда. Атапайтсак, бүгүнкү күндө республикада кой-эчкинин саны 4,5 миллионго, ири мүйүздүү малдын башы 1 миллион 170 миңге, жылкы баласы 355 миңге жетти, башкача айтканда, 1995-жылга салыштырганда тиешелүү түрдө 115,4 пайызды түздү. Анын ичинде асыл тукум малдын үлүшү 1,5-2 пайыздын гана тегерегинде. Натыйжада малдын азыктуулугу: бир уйдан орточо сүт саап алуу 2008-

жылы 2061 килограммды, ар койдун жүн кыркымы 3,1 килограммды түзгөн. Жогоруда айтылгандай, малдын саны окумуштуулар тарабынан иштелип чыккан өлкөнүн табигый-климаттык жана экономикалык шарттарына ылайык оптималдуу санга жакындап калгандыгы байкалат. Мал чарба азыктарынын 98-99%ын фермер-дыйкан чарбалар жана кожолуктар өндүрүшөт. [3] Ошондуктан, азыркы шартта малчарбасын сапаттык жактан өстүрүүгө көңүл буруу абзел. Биринчи кезекте, мал чарбасынын асыл тукум базасын калыбына келтирүү менен асылдандыруу иштерин ургаалдаштырууга жетишүү зарыл.

Малдын азыктуулугун көтөрүү жеке эле ички талаптарды канааттандырбастан, тышкы базарга өтүү мүмкүнчүлүгүн да пайда кылат. Акыркы жылдарда республиканын агрардык секторунда малдан алынуучу продукцияны өнүктүрүүнүн өсүү тенденциясы байкалган. Малдан алынган продукциянын өсүү темпи, анын малдын бардык түрлөрүнүн өсүүсүнө жана селекциялык-тукумдандырууну өнүктүрүү иштерин жакшыртууга байланыштуу. Ошентип, 2010-жылдын 1-январдагы маалыматы боюнча республикада 1278,1 миң ири мүйүздүү мал, 61,3 миң чочко, 4815,5 миң кой жана эчки, 373 миң жылкы, ар түрдүү 4,5 млн. Ашык канаттуулар бар. Ири мүйүздүү жандыктардын, кой жана эчки, жылкылардын көбү дыйкан чарбаларына, чочко жана үй канаттуулары калктын жеке көмөкчү чарбаларына таандык.

2011-жылдагы эт өндүрүүнүн кыскаргандыгы татаал эпизотикалык абал менен байланыштуу. Азыркы учурда калктын жеке короосунда жана кооперативдик чарбаларда этке болгон талаптын күчтүүлүгүнөн, малды азыктандырууну уюштуруу жана малдын көлөмүн 10-15%га жогорулатуу тенденциясы каралып жатат. Эт жана сүтөндүрүүдө Чүй областындагы “МИС”, “Кировец”, Аламүдүн районундагы “Ветка”, “Косс”, “Рассвет”, Сокулук районундагы, “Ильичтин осуяты”, Ф.Энгельс атындагы жана Москва районундагы “Россия”, Ысык-Көл областында “Заря” жана Ош областындагы Кара-суу районунда “Абубакир” кооперативдик чарбалары чоң салымдарды кошуп келет. [4]

Кыргыз Республикасынын “Кооперация жөнүндөгү” №184 мыйзамына ылайык Ысык-Көл облусунун Тоң районунда «Айкөл» өндүрүштүк айыл чарба кооперативи мурдагы Ленин атындагы колхоздун ордуна уюштурулган. Кооператив түзүлгөндөн бери жер жана суу ресурстарынын өтө катаал шарттарында жөнөкөй чарбадан алгачкы топтогу үрөнчүлүк чарбасына чейин өнүгүүгө жетишкен. Бул кооперативдин 13288 га жери, анын ичинде 11158 га жайыты, 1239 га айдоо аянты, 5512 баш кой, 438 баш жылкы, 1465 баш топоз жана 50 трактор, 7 дан комбайн, 120 дан ашуун айыл чарба техникалары, 50дөн ашуун типтүү кашарлары бар. “Айкөл” өндүрүштүк кооперативинде негизинен 4 багытта: үрөнчүлүк, кой, жылкы, топоз өстүрүү

чарбасы боюнча иш жүргүзүлөт. Ушундай кооперативдердин бири “Ветка” айыл чарбасында жогорку азыктуу Ала-Тоо уйларын өстүрүшөт. Чарбанын 3364 баш бодо малы, анын ичинде 1214 баш саан уйу бар. 2005-жылы сүттүн дүң өндүрүлүшү 7072 тоннаны түзүп, ар бир саан уйдан бир жылдын ичинде 6049 литр, же 2001-жылга салыштырганда 1269 литрге көбүрөөк сүт өндүрүлгөндүн жана ошондой эле ар 100 баш тубар малдан алынган төлдүн өскөнүн жана башка ийгиликтерге жетишкенин да көрүүгө болот. [5]

Кыргызстанда кой багууну өстүрүү боюнча Тяньшань жарым жүндүү, эттүү жана жергиликтүү кыргыз койлордун мекени болуп саналат. Анткени бир канча казак эдильбай жана гиссар койлору көбөйтүлүүдө. 2006-жылы Айыл, суу чарба жана өнөр жай министрлигинин буйругу менен жаңы – кыргыз тоо меринос тукуму бекитилген, ал кыргыз уяң жүндүү тукуму менен Австралия мериносунун негизинен алынган. Бул багыттагы ар кандай түрдөгү жүндөрдү алуу үчүн түзүлгөн. Ичке жүн жана анын жогорку сапаттагы категориясы – меринос, жарым уяң жүндүү. Бир канча сандагы тыбыт да өндүрүлүп ага четөлкөлүк кардарларда кызыгышууда. Койдун этин экспорттоо мүмкүнчүлүгү болсо да, жергиликтүү базарда гана сатылып келет. Койдун терилери жергиликтүү кайра иштетүүчүлөрдүн жардамы менен иштетилип анчалык деле каражат булагы болуп саналбайт. Калк үчүн кой өстүрүү тармагы салтка ылайык, республика үчүн өзүнүн өндүрүшү жана койдон алынган продукцияны экспорттоо айкын. Кыргызстандын калкы үчүн кой чарбасы маанилүү экенин эске алып, ар кандай жактарга згөчө көңүл буруу керек. Азыркы учурда кой чарбасынан алынган продукцияны өндүрүү системасы бузулган. Көпчүлүк чарбалар эркин өнүгүп келишет. Бул маселе башкы орунда, демек, продукцияга болгон бааны түзүү керек. Мал чарбасын өнүктүрүү үчүн эл аралык долбоорлор менен маанилүү иш алып барып: Булбагытта “Борбордук – азия тукум сервис ЛТД” (БАТС), ал Кыргыз Швецариянын колдоосу менен түзүлгөн агропроект “Хельветас”. Азыркы учурда Кыргыз Республикасында 30 га жакын мал чарбасында малдардын тукумдарын жакшыртуу программасы жүзөгө ашырылып, баары Швецариядан келген малдардын жогорку сапаттагы уруктары менен камсыздандырылган. [5] Бирок малдын сапатын көтөрүү үчүн бардык иш аракеттерди колдонуу абзел. Анткени реформага ылайык мамлекеттик заводдордун менчиктешип кетиши койлорду өстүрүү жеке адамдардын колуна тапшырылып, тажрыйба көрсөткөндөй бардык тармакты кыйроого учуратты. Ошондуктан мал чарба тармагын мындан ары өнүктүрүү үчүн мал чарбасында эпизотикалык жетишкендиктерди камсыздандырып жана профилактикалык, эпизотикалык каршы чараларды өз убагында өткөрүү боюнча мамлекеттик иштерди жана ветеринардык кызматтарды күчөтүү керек. Мал чарбасындагы

инфраструктуруны өнүктүрүү багытында илимий изилдөө иштери нжайылтуу бүгүнкү күндүн талабы.

Адабияттар:

1. Осмонов Ө. Эгемен Кыргызстандын агрардык саясаты. http://students.com.kg/publ/taryh/ehgemend_kyrgyzstandyn_agrardyk_sajasaty/3-1-0-231
2. Аграрные реформы в условиях переходного периода к рынку. //Сборник научных трудов. Ч. 1. – Б., 1996. -196с.
3. Александр Костюк. Кыргыз Республикасынын 2010-жылга чейинки агрардык саясатынын негизги багыттары. // Кыргыз Республикасы: Жаңы Чектер. ISSN 1694-5077 №2 (6) май. 2004. 7-12-бб.
4. Текущий архив МСХ и П КР, 1642, РЦАЗР, № 524-иш.
5. Текущий архив МСХ и П КР, 1642, РЦАЗР, № 525-иш.
6. Радикальная экономическая реформа: Истоки. Проблемы решения. - М.: Высшая школа, 1990. 530с.

Рецензент: к.т.н., доцент Дыйканова Ш.А.